

A portrait of Michael J. Sandel, a middle-aged man with thinning hair, wearing a dark suit jacket, a light-colored shirt, and a tie. The image is overlaid with a dark blue tint. The text is centered over the lower half of the portrait.

**MICHAEL
J. SANDEL**
TYRANIE ZÁSLUH:
KAM SE PODĚLO
OBECNÉ
DOBRO?

KAROLINUM

POLITEIA

Tyranie zásluh

Kam se podělo obecné dobro

Michael J. Sandel

Z anglického originálu *The Tyranny of Merit: What's Become of the Common Good?* vydaného v nakladatelství Penguin Books v roce 2020 přeložila Petra Nagyová.

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

**Národní
plán
obnovy**

**MS
MT**
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2022
Edici Politeia řídí Milan Znoj a Matěj Spurný
Redakce Alena Jirsová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První české vydání

© Univerzita Karlova, 2022
Copyright © 2020 by Michael J. Sandel
Text © Michael J. Sandel, 2022
Translation © Petra Nagyová, 2022
Cover photo © Kiku Adatto, 2022

ISBN 978-80-246-5180-4
ISBN 978-80-246-5369-3 (pdf)
ISBN 978-80-246-5370-9 (epub)
ISBN 978-80-246-5371-6 (mobi)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Pro Kiku, s láskou

OBSAH

9	PROLOG
14	ÚVOD Jak se tam dostat
24	KAPITOLA PRVNÍ Vítězové a poražení
42	KAPITOLA DRUHÁ „Skvělá, protože dobrá“: stručné mravní dějiny zásluh
73	KAPITOLA TŘETÍ Rétorika vzestupu
100	KAPITOLA ČTVRTÁ Kredencialismus: poslední přijatelný předsudek
140	KAPITOLA PÁTÁ Etika úspěchu
186	KAPITOLA ŠESTÁ Třídící stroj
237	KAPITOLA SEDMÁ Úcta k práci
269	ZÁVĚR Zásluhy a obecné dobro
275	Poděkování
278	Rejstřík

PROLOG

Když v roce 2020 udeřila pandemie koronaviru, Spojené státy, podobně jako mnoho dalších zemí, na to nebyly připraveny. Navzdory varování zdravotnických odborníků před rizikem globální virové nákazy, a dokonce ani poté, co v lednu potvrdila šíření viru Čína, nedokázaly Spojené státy zavést plošné testování, které by bývalo mohlo nemoc zastavit. Zatímco nakažka se dál šířila, nejbohatší země světa se ocitla v situaci, kdy nedokázala zajistit dokonce ani roušky a další ochranné pomůcky pro lékaře a sestry, kteří je potřebovali k ošetření záplavy infikovaných pacientů.

Vedle absence logistického zabezpečení nebyla země na pandemii připravena ani morálně. Koronavirovou krizí vyvrcholilo několikaleté období, jež se neslo ve znamení hlubokých rozporů – ekonomických, kulturních i politických. Desítky let silící nerovnoprávnosti a kulturního resentimentu vedly roku 2016 k naštvané reakci širokých vrstev populace a následnému zvolení Donalda Trumpa americkým prezidentem. Jenže propastné rozdíly přetrvávaly a krize se dál prohlubovala. Jen hrstka republikánů (pouhých 7 procent) důvěřovala médiím,

že o koronaviru informují pravdivě, a jen hrstka demokratů (4 procenta) věřila informacím, které poskytoval Trump.¹

Do této atmosféry stranické zášti a nedůvěry vpadla epidemie, která vyžaduje jistý druh solidarity, jíž dokáže s výjimkou doby války dosáhnout jen málokterá společnost. Od lidí po celém světě se žádalo, a v mnoha případech dokonce vyžadovalo, aby udržovali společenský odstup, přestali chodit do práce a zůstali doma. Ti, kteří nemohli pracovat z domova, přicházeli o peníze, nebo dokonce o místo.

Z morálního pohledu nám pandemie připomněla, jak jsme zranitelní a vzájemně na sobě závislí. „Jsme v tom všichni spolu“ – po tomto sloganu instinktivně sahalo politici i firmy. Jenomže toto heslo brzy vyčpělo. Nevystihovalo komunitní charakter vzájemného závazku a společné oběti, jež odrážela praxe. Pandemie to jasně odhalila. Covid nejvíce zasáhl ty, jejichž pracovní místa obnášela největší riziko, tedy lidi jiné barvy pleti než bílé. Úmrtnost hispánského obyvatelstva byla o 22 % vyšší než obyvatelstva bílé pleti. Mezi černošským obyvatelstvem se úmrtnost pohybovala o 40 % výše než u bílých Američanů.²

Tato neradostná statistika odráží již dříve existující situaci ohledně privilegií na straně jedné, a nouze na druhé. Tentýž projekt tržně orientované globalizace, který způsobil, že Spojené státy v době pandemie neměly přístup k domácí výrobě chirurgických roušek a léků, prohloubil nerovnosti a připravil mnoho pracujících lidí o dobře placená místa a společenské postavení.

Přitom ti, kteří sklízeli ekonomickou úrodu z globálních trhů, dodavatelských řetězců a kapitálových toků, se stali čím dál méně závislí na svých spoluobčanech, ať už v roli výrobců nebo spotřebitelů. Jejich ekonomické vyhlídky ani identita neodvisely od místních či národních komunit. Vítězové globalizace se oddělili od poražených, a tak si v podstatě začali budovat vlastní verzi společenského odstupu.

1 Margot Sanger-Katz: On Coronavirus, Americans Still Trust the Experts, *The New York Times*, 27. června 2020, nytimes.com.

2 Údaje získané z projektu COVID Tracking, <https://covidtracking.com>. Stav platný k 21. únoru 2021. Kategorie rasy se mohou překrývat s hispánskou/latinskoamerickou etnickou skupinou.

V politice, jak nám vítězové vysvětlili, už také nejde o rozdělení na levici a pravici, ale o protiklad otevřeného a uzavřeného. V otevřeném světě závisí úspěch na vzdělání, na vybavenosti jednotlivce, aby mohl soutěžit a vítězit v globální ekonomice. To znamená, že národní vlády musejí zajistit, že všichni budou mít rovnou příležitost získat vzdělání, na němž závisí úspěch. A pokud jsou příležitosti skutečně rovné, pak to znamená, že ti, kteří zůstali pozadu, si vlastně tento osud zaslouhují.

Tento způsob smýšlení o úspěchu značně komplikuje víru v to, že „jsme v tom všichni spolu“. Vítěze vybízí k tomu, aby svůj úspěch považovali za vlastní zásluhu, kdežto v poražených vzbuzuje pocit, že ti nahoře shlížejí na ty dole s despektem. Pomáhá to zároveň vysvětlit, proč ti, které globalizace nechala za sebou, trpí rozhořčením a zatrpklostí a proč je přitahují autoritářští populisté, kteří brojí proti elitám a slibují silné znovuvymezení národních hranic.

Když prezidentskou nominaci Demokratické strany získal v roce 2020 Joe Biden, stal se po šestatřiceti letech prvním demokratickým kandidátem na prezidenta, který neměl titul z prestižní americké univerzity. To mu možná pomohlo znovu navázat kontakt s manuálně pracujícími voliči, jež strana v poslední době příliš neoslovovala. Tento nový aspekt jeho kandidatury by nás však měl přimět reflektovat onen kredencialistický předsudek, na který jsme si ve veřejné sféře už víceméně zvykli. Tento předsudek nejenže omezuje výběr kandidátů pro národní úřad, ale rovněž ovlivňuje způsob, jakým mainstreamoví politici napříč politickým spektrem reagují na nerovnost a stagnaci mezd v posledních desetiletích: radí pracujícím, aby si obstarali vysokoškolský titul.

Zatím nejostřejší kritiku kredencialistických tendencí v soudobé politice přinesl James Clyburn, zástupce Jižní Karoliny a nejvýše postavený Afroameričan v Kongresu. Clyburn, jehož podpora v jihokarolinských primárkách Bidenovi zachránila problematickou kandidaturu, a otevřela mu tak cestu k nominaci, spatřoval v Bidenovi alternativu k přetrvávajícímu kredencialismu, jenž demokratům postupně odcizil pracující voliče. „Náš problém je,“ prohlásil Clyburn, „že příliš mnoho kandidátů ztrácí čas přesvědčováním lidí o tom, jak jsou chytrí, místo aby s nimi skutečně navázali nějaký kon-

takt.“ Měl za to, že demokraté kladli příliš velký důraz na univerzitní vzdělání. Co to znamená, „když kandidát říká, že je potřeba, abyste mohli děti poslat na vysokou? Kolikrát už jste tohle slyšeli? Nesnáším to... Nepotřebuju to poslouchat. Protože tu jsou přeci i lidi, kteří chtějí být elektrikáři nebo instalatěři nebo holiči.“³ Ačkoli Clyburn to nepodal přesně takto, vymezil se v podstatě vůči meritokratickému politickému projektu, jenž mimoděk upozadoval voliče z řad pracujících a umetal cestu Trumpovi.

Poté, co Trumpovi přívrženci násilně obsadili Kapitol a doufali, že tím zvrátí volební výsledek, se Biden ujal prezidentského úřadu a slíbil, že zemi sjednotí. Nebude to lehký úkol. Trump byl poražen, nikoli však vypuzen. Navzdory tomu, že zpackal boj s pandemií, podněcoval rasistické rozbroje a ignoroval ústavu, pro něj hlasovalo 74 milionů Američanů. Někteří z nich byli tradiční, zámožní republikáni, kterým se zamlouvaly jeho daňové úlevy. K jeho politice odporu však měli blízko i voliči z řad pracujících. Jeho nevraživost vůči politickým a kulturním elitám uhodila na správnou strunu: na jejich odpor a pocit ponížení. Jeho politika jim sice příliš nepomohla, nicméně měli pocit, že stojí na jejich straně. Jistě, zmíněná Trumpova nevraživost byla prodchnutá rasismem a bílí šovinisté také na jeho výzvy reagovali. Nicméně Trumpova politika resentmentu nacházela odezvu mimo hranice rasy. Celá desetiletí se propast mezi vítězi a poraženými prohlubovala, ovlivňovala politiku a vzdalovala nás od sebe.

Když se Biden ujal úřadu, země byla rozpolcená způsobem, který ani sebevstřícnější prezident nemůže zhojit. K překonání oné zloby bude zapotřebí, aby mainstreamové politické strany, podobně jako jejich protějšky po celém světě, přehodnotily svou misi a svůj účel. Bude třeba, aby si uvědomily, že meritokratická etika orientovaná na trh, kterou tolik propagovaly, podněcovala roztrpčenost a nakonec vyvolala i ostrou populistickou odezvu. Naděje na obrodu našeho morálního a občanského života závisí na tom, zda pochopíme, jak se v posledních čtyřech desítkách let postupně rozpadala

3 James Clyburn, interview pro web FiveThirtyEight, 26. února 2020, <https://abcnews.go.com>. Za to, že jsem si Clyburnovy poznámky všiml, vděčím Elizabeth Andersonové, která mě na ni upozornila.

společenská pouta i vzájemný respekt. Tato kniha se snaží vysvětlit, jak k tomu došlo, a uvažuje nad tím, jak by bylo možné nalézt cestu zpět k politice obecného dobra.

Únor 2021
Brookline, Massachusetts

ÚVOD

JAK SE TAM DOSTAT

V březnu 2019, když středoškoláci čekali na výsledky přijímacího řízení na vysoké školy, přišla federální prokuratura s velmi překvapivým prohlášením. Obvinila třiatřicet zámožných rodičů z účasti na propracovaném podvodu s cílem dostat své děti na elitní univerzity včetně Yaleovy, Georgetownské, Stanfordské a Jihokaliifornské.⁴

Klíčovou postavou celého podvodu byl všehoschopný poradce pro studium jménem William Singer stojící v čele firmy, která uspokojovala potřeby úzkostlivých a zámožných rodičů. Singerova společnost manipulovala vysoce konkurenční systém univerzitního přijímacího řízení, které se v posledních desetiletích stalo branou k blahobytu a prestiži. Pro studenty, kterým chyběly univerzitami požadované předpoklady, Singer vymyslel korupční řešení - uplácel dohlážitely nad standardizovanými testy, jako jsou SAT či ACT, aby studentům vylep-

⁴ Jennifer Medina, Katie Benner a Kate Taylor: Actresses, Business Leaders and Other Wealthy Parents Charged in U.S. College Entry Fraud, *The New York Times*, 12. března 2019, nytimes.com.

šovali výsledky opravováním odpovědí v testu, a stejně tak podplácel sportovní trenéry, aby potvrdili, že žadatelé jsou registrovanými sportovci, přestože daný sport třeba vůbec neprovozovali. Dokonce zajistil i falešné sportovní průkazky, na nichž počítačem vyměnil fotografie skutečných sportovců.

Singerovy podvodné přijímací služby nebyly levné. Ředitel prestižní právnické firmy zaplatil 75 000 dolarů, aby jeho dcera konala přijímací zkoušky u dohlázele placeného Singerem, což jí zajistilo potřebné výsledky. Jistá rodina zaplatila Singerovi 1,2 milionu dolarů, aby jejich dceru přijali na Yale coby fotbalistku, ačkoli fotbal nikdy nehrála. Singer za 400 000 z této částky podplatil univerzitního fotbalového trenéra na univerzitě, který za to byl též obžalován. Televizní herečka a její muž, módní návrhář, zaplatili Singerovi 500 000 dolarů, aby jejich dvě dcery dostal na Jihokaliifornskou univerzitu coby nové posily veslařského družstva. Další celebrita, herečka Felicity Huffmanová, známá z televizního seriálu Zoufalé manželky, z nějakého důvodu dostala slevu: výsledky testů SAT její dcery Singer nechal vylepšit za pouhých 15 000 dolarů.⁵

Celkově si Singer za osm let těchto podvodů u přijímacích zkoušek přišel na 25 milionů dolarů.

Skandál vyvolal všeobecné pobouření. V polarizované době, kdy se Američané neshodli téměř na ničem, byl důkladně propírán a odsuzován napříč politickým spektrem – na Fox News, MSNBC, na stránkách Wall Street Journalu i v New York Times. Všichni se shodli na tom, že podplácet a podvádět u přijímaček na elitní školy je odsouzeníhodné. Pobouření však odhalilo něco hlubšího než jen vztek namířený proti privilegovaným rodičům, již své ratolesti dostávali na prestižní školy nelegálními prostředky. Jistým, poněkud obtížně definovatelným způsobem šlo totiž o příznačný skandál, který vznášel podstatnější otázku na téma, kdo se může prosadit a proč.

Pobouření se samozřejmě nevyhnutelně zpolitizovalo. Stoupenci prezidenta Trumpa si na Twitteru a Fox News brali

5 Ibid. Viz také: Here's How the F.B.I. Says Parents Cheated to Get Their Kids into Elite Colleges, *The New York Times*, 12. března 2019, nytimes.com; Americké ministerstvo spravedlnosti: Affidavit in Support of Criminal Complaint, 11. března 2019, justice.gov.

na paškál hollywoodské liberály zapletené do skandálu. „Podívejte se, co je to za lidi,“ nechala se slyšet prezidentova snacha Lara Trumpová ve Fox News. „Hollywoodská elita, ta liberální elita, která pořád jen mluví o rovnosti pro všechny a o tom, že každý má dostat stejnou příležitost, přitom jsou to ti největší pokrytci: vypisují šeky a podvádějí, aby na ty školy dostali svoje děcka – přitom ta místa měla patřit dětem, které si je skutečně zasloužily.“⁶

Na druhé straně liberálové souhlasili, že podvod připravil talentované děti o možnost dostat se tam, kam zasloužily, nicméně skandál vnímali jako jasný projev ještě hlubší nespravedlnosti: role, jakou v přijímacím řízení na vysoké školy hraje majetek a privilegia, a to i v legálních případech. Státní zástupce při četbě obžaloby prohlásil, jaký princip je v sázce: „Není možné, aby se na bohaté vztahoval nějaký zvláštní systém přijímacího řízení.“⁷ Komentátoři a sloupkaři však obratem upozornili na to, že při přijímacím řízení peníze hrají roli velmi často, konkrétně že mnoho amerických univerzit dětem svých absolventů a štedrých sponzorů neměří stejným metrem.

V reakci na zmíněné pokusy Trumpových stoupců obvinít z přijímačkového skandálu liberální elity zmiňovali liberálové případ prezidentova zetě Jareda Kushnera, kterého přes poměrně bídné výsledky přijali na Harvard poté, co jeho otec, zámožný obchodník s realitami, univerzitě daroval dva a půl milionu dolarů. Sám Trump údajně ekonomické fakultě Pensylvánské univerzity věnoval jeden a půl milionu dolarů v době, kdy zde studovaly jeho děti Donald a Ivanka.⁸

6 Lara Trumpová v pořadu *Fox News at Night*, 12. března 2019, facebook.com.

7 Andrew Lelling, U.S. Attorney, District of Massachusetts, 12. března 2019, CNN přepis prohlášení, www.edition.cnn.com.

8 Frank Bruni: Bribes to Get into Yale and Stanford? What Else Is New?, *The New York Times*, 12. března 2019, nytimes.com; Eugene Scott: Why Trump Jr. Mocked the Parents Caught Up in the College Admissions Scandal, *The Washington Post*, 13. března 2019, washingtonpost.com. Původní reportáž o případu Jareda Kushnera a o roli peněz v přijímacím řízení viz Daniel Golden: *The Price of Admission*, New York: Broadway Books 2006, s. 44–46. O Trumpově údajných darech Whartonově ekonomické fakultě viz Luis Ferre Sadurni: Donald Trump May Have Donated over \$1.4 Million to Penn, *Daily Pennsylvanian*, 3. listopadu 2016, thedp.com.

ETIKA PŘIJÍMACÍHO ŘÍZENÍ

Singer, hlavní mozek celého přijímacího podvodu, uznával, že velký dar občas dokáže i méně nadějného uchazeče provést přijímačkami skrze „zadní vchod“. Coby levnější alternativu však zájemcům nabízel vlastní techniku, již nazval „postranní vchod“. Klientům tvrdil, že standardní postup skrze „zadní vchod“ vyjde v porovnání s jeho podvodným plánem „na desetkrát tolik“, navíc není tak jistý. Významný dar univerzitě nemusel garantovat přijetí uchazeče, zatímco jeho úplatky a falešné výsledky testů skrze „postranní vchod“ ano. „Moje rodiny chtějí jistotu,“ vysvětloval.⁹

Ačkoli přijetí na univerzitu „zadním“ i „postranním vchodem“ získáte za peníze, nejsou tyto formy přijetí na univerzitu morálně identické. Za prvé: zadní vchod je legální, zatímco ten postranní nikoli. Státní zástupce to viděl jasně: „Zde nehovoříme o tom, že by někdo sponzoroval výstavbu budovy, aby zvýšil pravděpodobnost přijetí svého syna nebo dcery na danou školu. Hovoříme o podvodu a klamu, o padělaných výsledcích testů, falešných sportovních podkladech, fotografiích, podplacených univerzitních úřednících.“¹⁰

Soudním stíháním Singera, jeho klientů a podplacených trenérů tedy orgány činné v trestním řízení univerzitám neříkaly, že nesmějí prodávat místa v prvních ročnících; jen zasahovaly proti podvodu. Bez ohledu na právo se zadní a postranní vchod liší i v tomto ohledu: Když si rodiče koupí přijetí svého dítěte tučným darem, jdou peníze univerzitě, jež je posléze může použít ke zlepšení vzdělání, které nabízí všem svým studentům. V případě Singera však jdou peníze třetím stranám, takže samotné škole nepomohou buď vůbec, nebo minimálně. (Jeden z trenérů podplacených Singerem, konkrétně trenér veslařů na Stanfordu, úplatek podle všeho použil k podpoře veslařského programu. Ostatní si peníze strčili do vlastní kapsy.)

9 Singer citován v čestném prohlášení ve prospěch obžaloby, 11. března 2019, Americké ministerstvo spravedlnosti, justice.gov, s. 13.

10 Andrew Lelling, státní žalobce, okres Massachusetts, 12. března 2019, CNN přepis prohlášení, edition.cnn.com.

Z hlediska poctivosti je nicméně těžké „zadní“ a „postranní“ vchod rozlišovat. Oba zvýhodňují děti bohatých rodičů, které jsou přijaty na úkor uchazečů s lepšími předpoklady pro studium. Oba umožňují přebít zásluhy penězi.

Přijetí podle vlastních zásluh definuje vstup „hlavním vchodem“. Řečeno Singerovými slovy, hlavní vchod „znamená, že se tam dostanete sami“. Tuto formu přijetí na školu většina lidí považuje za spravedlivou: uchazeči by měli být přijímáni na základě vlastních zásluh, nikoli peněz rodičů.

V praxi to ovšem tak jednoduché není. Peníze se vznášejí nad hlavním vchodem stejně jako nad tím zadním. Míra zásluh se jen těžko odděluje od ekonomických výhod. Standardizované testy, jako je SAT, budí zdání, že měří pouze samotné zásluhy, takže i studenti z horších poměrů mohou uplatnit svůj intelektuální potenciál. V praxi ovšem výsledky testů velmi těsně kopírují příjem rodin. Čím je rodina studenta bohatší, tím větší je pravděpodobnost, že dosáhne lepšího výsledku.¹¹

Zámožní rodiče nejenže své děti hlásí do přípravných kurzů na SAT, ale navíc si najímají soukromé poradce, kteří jim stylizují přihlášky na univerzitu, platí jim hodiny tance, hudby nebo tréninky elitních sportů jako je šerm, squash, golf, tenis, veslování, laccrose nebo jachting, aby je na univerzitu dostaly skrze členství v univerzitních týmech. Toto jsou jen některé z nákladných prostředků, jimiž se horliví rodiče snaží připravit své potomky na boj o místo na univerzitě.

A pak je zde školné. Pouze hrstka vysokých škol je dost bohatá na to, aby mohla přijímat studenty bez ohledu na to, zda budou schopni platit školné, takže ti, kteří nepotřebují finanční podporu, mají větší šanci na přijetí než jejich potřebnější konkurenti.¹²

Pokud toto všechno zvážíme, nepřekvapí nás, že přes dvě třetiny studentů prestižní osmičky amerických univerzit pochází z vrcholku, tedy z prvních dvaceti procent příjmové škály. Na Princetonské a Yaleově univerzitě pochází více stu-

11 Andre Perry: Students Need a Boost in Wealth More Than a Boost in SAT Scores, *The Hechinger Report*, 17. května 2019, hechingerreport.org.

12 Ron Lieber: One More College Edge, *The New York Times*, 16. března 2019; Paul Tough: *The Years That Matter Most: How College Makes or Breaks Us*, Boston: Houghton Mifflin Harcourt 2019, s. 153–167.

dentů z jednoho procenta nejbohatších Američanů než z šedesáti dolních procent.¹³ Tento šokující nepoměr v přístupu ke vzdělání je zčásti důsledkem dědického principu, kdy univerzity dávají přednost dětem svých absolventů, a preferencí dětí sponzorů (zadní vchod), ale zčásti také výhod, které děti z dobře situovaných rodin provedou hlavním vchodem.

Kritikové tuto nerovnost považují za důkaz, že vysokoškolské vzdělání se nezakládá na principu zásluh, jak se tvrdí. Z tohoto pohledu je skandál kolem přijímaček do očí bijícím případem širší, všudypřítomné nespravedlnosti, která znemožňuje, aby vysokoškolské vzdělání skutečně dostalo principům meritokracie, jež hlásá.

Navzdory rozdílným názorům se v jednom shodnou ti, kteří považují zmíněný podvodný skandál za šokující výjimku z běžné přijímací praxe, i ti, kteří ho považují pouze za extrémní případ tendencí, jež dnes v přijímacím řízení na univerzity převládají – studenti by měli být na vysoké školy přijímáni na základě vlastních schopností a nadání, nikoli na základě faktorů, které nemohou ovlivnit. Jinými slovy, shodují se na tom, že by přijímací řízení mělo být založeno na zásluhách. Také se shodují (alespoň implicitně) na tom, že ti, kteří se na školu dostanou díky zásluhám, si toto přijetí zaslouží, a tudíž si také zaslouží benefity, které z toho plynou.

Pokud je tento obecný názor správný, pak problém meritokracie nespočívá v jejím principu, nýbrž v naší neschopnosti tento princip naplnit. Politický spor mezi konzervativci a liberály to potvrzuje. Veřejné debaty nejsou o meritokracii jako takové, ale o tom, jak jí dosáhnout. Konzervativci kupříkladu tvrdí, že politika pozitivní diskriminace, jež považuje rasu či etnickou příslušnost za jeden z faktorů, které se u přijímaček berou v potaz, hraničí se zradou meritokratických principů celého přijímacího řízení; liberálové pozitivní diskriminaci brání s tím, že jde o způsob nápravy přetrvávající nespravedl-

13 Some Colleges Have More Students from the Top 1 Percent Than the Bottom 60, *The New York Times*, 18. ledna 2017, nytimes.com.
Zdroj dat: Raj Chetty, John Friedman, Emmanuel Saez, Nicholas Turner a Danny Yagan: Mobility Report Cards: The Role of Colleges in Intergenerational Mobility, *NBER Working Paper No. 23618*, přepracované vydání, prosinec 2017, opportunityinsights.org.

nosti, a tvrdí, že skutečné meritokracie lze dosáhnout pouze zahlazením nerovností mezi privilegovanými a znevýhodněnými hráči na jednom hřišti.

Tato diskuse však přehlíží možnost, že problém meritokracie je ještě hlubší.

Vezměme si znovu onu aféru s přijímačkami. Pobouření se většinou týkalo podvodů a neférovosti celé věci. Přinejmenším stejně znepokojující jsou ale i pohnutky, které k těmto podvodům vedly. V pozadí celé aféry stál předpoklad, v dnešní době natolik evidentní, až si ho téměř nevšimáme, že přijetí na elitní univerzitu je vysoce ceněná trofej. Přijímačkový skandál si vyžádal pozornost nejen proto, že do něj byly zapletené celebrity a kapitáloví magnáti, ale také proto, že přístup, který si tito lidé snažili koupit, je všeobecně žádanou komoditou a předmětem zoufalého snažení.

Proč tomu tak je? Proč se z přijetí na prestižní univerzity stalo něco tak zoufale žádaného, že se privilegovaní rodiče dopustí i podvodu, aby tam své děti dostali? Anebo, nejde-li o podvod, utratí desítky tisíc dolarů za soukromé poradce a přípravné kurzy, aby zvýšili šance svých dětí u přijímaček, takže poslední roky na střední škole se promění v stresující koloběh přípravných lekcí, prepisování či vylepšování životopisu a nervy drásajícího snažení? Proč se z tématu přijímaček na elitní školy v naší společnosti stal takový strašák, že FBI vyloží obrovské prostředky na rozkrytí jednoho podvodu, načež si zprávy o celé aféře podmaní veškeré zpravodajství i pozornost veřejnosti na několik měsíců, které uplynou od obvinění až po odsouzení pachatelů?

Posedlost přijímačkami má původ v rostoucí nerovnosti posledních desetiletí. Odráží se v ní fakt, že dnes lidem mnohem víc záleží na tom, kdo se kam dostane. Jelikož nejbohatších deset procent se od zbytku společnosti výrazně vzdálilo, šance na přijetí na prestižní školu se snížily. Před padesáti lety nepředstavovaly přijímačky takovou zátěž. Čtyřletý obor šel studovat stěží každý pátý Američan, navíc si obvykle vybral vysokou školu blízko domova. Hodnocení univerzity tehdy nebylo tak důležité jako dnes.¹⁴

14 Caroline M. Hoxby: *The Changing Selectivity of American Colleges*,

Jenomže rozdíly narůstaly, a jak se příjmy absolventů vysoké školy vzdalovaly od příjmů lidí bez vysokoškolského titulu, začala být vysoká škola důležitější. A s tím volba této školy. Dnes se studenti obvykle hlásí na co nejnvýběrovější školu, která je přijme.¹⁵ Změnil se i styl rodičovské výchovy, zvláště u vyšší střední třídy. Čím více se rozevírají nůžky příjmů, tím se také zvětšuje strach z neúspěchu. Rodiče ve snaze toto nebezpečí odvrátit hrají v životě svých dětí mnohem aktivnější roli než dřív – řídí jim život, kontrolují známky, vybírají pro ně vhodné aktivity, dohlížejí nad jejich přípravami na vysokou školu.¹⁶

Tahle epidemie despotického, přehnaně starostlivého rodičovství se neobjevila jen tak. Jde o úzkostlivou, ale pochopitelnou reakci na zvyšující se nerovnost a touhu vlivných rodičů ušetřit své potomky nejistot života střední třídy. Titul z uznávané univerzity je dnes vnímán jako jeden z primárních prostředků zaručujících mobilitu směrem vzhůru pro ty, kteří touží po vzestupu, a zároveň nejjistější obrana proti pádu dolů pro ty, kteří doufají, že zůstanou uvelebeni v pohodlí své třídy. Takto uvažovali ti privilegovaní a vyděšení rodiče, když se upsali k účasti na onom přijímacím podvodu.

Není to však pouze věc ekonomické nejistoty. Singerovi klienti si nekupovali jen obranu proti úpadku, ale něco jiného, něco méně hmatatelného, zato cennějšího. Tím, že svým dětem zajistili místo na prestižní univerzitě, si kupovali propůjčený lesk zásluh.

PROČ SE UCHÁZET O ZÁSLUHY

V nerovné společnosti chtějí ti nahoře uvěřit tomu, že je jejich úspěch morálně obhajitelný. Ve společnosti meritokratické tak vítězové musejí věřit, že za svůj úspěch vděčí vlastnímu talentu a tvrdé dřině.

Journal of Economic Perspectives 23 (4) (podzim 2009), s. 95–118.

15 Ibid., s. 95–100; Paul Tough: *The Years That Matter Most*, s. 39.

16 Matthias Doepke, Fabrizio Zilibotti: *Love, Money & Parenting: How Economics Explains the Way We Raise Our Kids*, Princeton: Princeton University Press 2019, s. 8–11, 51–84.

Paradoxně to je onen dar, který podvádějící rodiče chtěli dát svým dětem. Kdyby jim totiž skutečně šlo jen o to, aby jejich děti žily v nadbytku, mohli jim poskytnout svěřenecké fondy. Ale oni pro ně chtěli něco jiného – meritokratickou prestiž, kterou propůjčuje právě přijetí na prestižní univerzitu.

Singer toto dobře pochopil, když vysvětloval, že vstup hlavním vchodem znamená „dostat se tam vlastní zásluhou“. A pokud to nešlo, pak tu byl jeho podvodný plán. Jistě, dostat se tam na základě upraveného testu nebo zfalšovaných sportovních výsledků není úplně to samé jako to zvládnout vlastními silami. Proto také většina rodičů o těchto machinacích dětem nic neřekla. Dostat se na školu postranním vchodem zajistí tutéž meritokratickou prestiž jako přijetí hlavním vchodem pouze za předpokladu, že detaily přijetí zůstanou utajeny. Nikdo by se zřejmě nechlubil stylem: „Dostala jsem se na Stanford, protože rodiče podplatili trenéra veslařského týmu.“

Kontrast oproti přijetí na základě zásluh se zdá jasný. Ti, které škola přijme na základě jejich skvělých a legitimních výsledků, jsou na svůj úspěch hrdí a mají pocit, že se tam dostali vlastním přičiněním. Nicméně to je v jistém smyslu zavádějící. Je sice pravda, že jejich přijetí na univerzitu odráží cílevědomost a dřinu, nicméně nelze však říct, že je to pouze a jediné jejich zásluha. Co jejich rodiče a učitelé, kteří jim k tomu dopomohli? Co nadání či vlohy, za které nemohou vděčit jen sobě? A co štěstí, že žijí ve společnosti, která podporuje a odměňuje ony vlohy, které dostali do vínku?

Ti, kteří díky své snaze a talentu v soutěživé meritokracii vítězí, jsou dlužníky ve smyslu, který soutěživost zastírá. Čím je meritokracie intenzivnější, tím více nás naše snaživost pohlcuje a to, že někomu za něco dlužíme, ustupuje do pozadí. Tímto způsobem tedy i spravedlivý princip meritokracie (bez podvádění, podplácení či zvláštních výsad pro bohaté) vyvolává mylný dojem – že jsme to dokázali sami. Roky usilovné práce, která se od uchazečů o studium na prestižní univerzitě vyžaduje, je téměř nutí uvěřit, že úspěch je pouze jejich zásluha, a pokud neuspějí, nemohou z toho vinit nikoho jiného než sebe.

Pro mladé lidi je to těžké břemeno. Navíc nahlodává občanskou vnímavost. Čím víc si totiž o sobě myslíme, že jsme

soběstační a že jsme všeho dosáhli vlastní zásluhou, tím je pro nás těžší naučit se vděku a pokoře. A bez těch je těžké starat se o obecné dobro.

Přijímací zkoušky na vysoké školy ale nejsou jediným předmětem sporů týkajících se zásluh. Diskusí o tom, co si kdo zaslouží, je v současné politice přehršel. Na povrchu v nich jde o spravedlnost: Má každý skutečně rovnou příležitost soutěžit o žádané zboží a společenské postavení?

Nicméně naše spory ohledně zásluh se netýkají pouze spravedlnosti. Jsou také o tom, jak definujeme úspěch a neúspěch, vítězství a prohru – a o tom, jaký vztah by měli vítězové zaujmout k těm, kteří jsou méně úspěšní než oni. Jde o velmi výbušné otázky, takže se jim snažíme vyhýbat, dokud se nám samy nevnutí.

Nalézt cestu, která by vedla k překonání současné polarizované politiky, vyžaduje vypořádat se nějak s problémem zásluh. Jak se význam zásluh v posledních desetiletích přetavil tak, že podrývá důstojnost práce a mnoho lidí vede k přesvědčení, že se na ně elity dívají spatra? Jsou vítězové globalizace v právu, když věří, že za svůj úspěch vděčí sami sobě, a tudíž si ho zaslouží, anebo jde spíš o meritokratickou aroganci?

V době, kdy vztek namířený proti elitám přivedl demokracii na tenký led, nabývá otázka zásluh ještě větší naléhavosti. Musíme se ptát, zda řešením naší rozhádané politické situace je žít ještě věrněji dle principu zásluh, anebo hledat obecné dobro i bez třídění a pachtění.

KAPITOLA PRVNÍ

VÍTĚZOVÉ A PORAŽENÍ

Pro demokracii je tato doba nebezpečná. Nebezpečí spočívá v rostoucí xenofobii i vzrůstající veřejné podpoře autokratických osobností, které testují hranice demokratických norem. Tyto trendy jsou alarmující samy o sobě. Stejně znepokojivá je ale i skutečnost, že hlavní politické strany a jejich představitelé pramálo chápou nespokojenost, jež víří politiku po celém světě.

Někteří odsuzují náhlý vzestup populistického nacionalismu s tím, že jde v podstatě jen o rasistickou, xenofobní reakci namířenou proti imigrantům a multikulturalismu. Jiní ho zase vnímají především optikou ekonomiky, jako protest proti nezaměstnanosti způsobené globálním obchodem a novými technologiemi.

Nicméně je chyba vidět v populistickém resentimentu pouze úzkoprsost anebo jej vnímat jako pouhý důsledek ekonomických problémů. Podobně jako brexit ve Velké Británii, tak i zvolení Donalda Trumpa v roce 2016 bylo rozhněvaným rozsudkem nad desítkami let rostoucí nerovnoprávností a jistou verzí globalizace, která přináší výhody těm na vrcholu,

zatímco běžným občanům ponechává jen pocit bezmoci. Zároveň šlo o ostrou výtku technokratickému přístupu k politice, v němž chybí schopnost naslouchat roztrpčeným lidem, kteří mají pocit, že je ekonomika i kultura hodily přes palubu.

Tvrdá realita je taková, že Trump byl zvolen díky tomu, že uvolnil pomyslnou zátku úzkostí, frustrací a oprávněného rozhořčení, na něž mainstreamové politické strany nedokázaly přesvědčivě odpovédět. V podobně ošemetné situaci se ocitají evropské demokracie. Mají-li si získat zpět podporu veřejnosti, musejí tyto strany nejdříve přehodnotit své poslání a cíle. A měly by se při tom poučit právě z onoho populistického vzdoru, který je odsunul na vedlejší kolej. Nikoli kopírovat jeho xenofobní a okatý nacionalismus, ale začít brát vážně oprávněné pocity křivdy, s nimiž jsou tyto zavrženíhodné názory spojené.

První krok takového přehodnocení by měl spočívat v rozpoznání těchto křivd nejen v oblasti ekonomické, ale rovněž morální a kulturní. Nejde totiž jen o platy a pracovní místa, ale i o společenskou úctu.

Hlavní politické strany a vládnoucí elita, které jsou cílem populistického resentimentu, toto chápou jen těžko. Obvykle nespokojenost diagnostikují dvěma způsoby: jako nepřátelství vůči imigrantům a rasovým či etnickým menšinám, anebo jako úzkost vyvolanou globalizací a technologickým pokrokem. Obě tyto diagnózy však něco podstatného opomíjejí.

PŘÍČINY POPULISTICKÉ NESPOKOJENOSTI

První diagnóza vidí v populistickém hněvu namířeném proti elitám především prudkou reakci na rostoucí rasovou, etnickou a genderovou různorodost. Bílí voliči z řad dělnické třídy, kteří podpořili Trumpa, byli v rámci společenské hierarchie zvyklí na dominantní postavení, takže je děsí představa, že se z nich stane menšina v „jejich“ státě, že se stanou „cizinci ve vlastní zemi“. Mají pocit, že to oni jsou oběťmi diskriminace, a nikoli ženy nebo etnické menšiny. Cítí se utiskováni požadavky „politicky korektního“ veřejného diskurzu. Tato diagnóza poraněného společenského statusu poukazuje na ty nejhorší rysy populistického postoje: nativismus, nesnášen-

livost a rasismus, jež hlásá Trump a další nacionalističtí populisté.

Druhá diagnóza přičítá rozhořčení pracujících deziluzi a dislokaci způsobeným rychlým tempem změn v době globalizace a vyspělých technologií. V novém ekonomickém řádu vzala představa práce spojené s celoživotní kariérou za své: důležitější jsou dnes inovace, flexibilita, podnikání a neustálá ochota učit se novým dovednostem. Podle tohoto výkladu se však mnoho pracovníků brání požadavku na restart své kariéry, nutný proto, že jejich někdejší pracovní místa se buď přesunula do zemí s nižšími náklady, anebo je zabrali roboti. Prahnu, snad z nostalgie, po oné stabilní společnosti a pracovní kariéře, jaké znali dřív. Cítí se vykořeněni neúprosnými silami globalizace a technologie, a tak brojí proti imigrantům, volnému obchodu a vládnoucím elitám. Jejich vztek však míří špatným směrem, protože si neuvědomují, že bojují se silami, které jsou stejně neměnné jako počasí. Jejich obavy dokáží nejlépe řešit rekvalifikační programy a další opatření, které jim pomůžou přizpůsobit se požadavkům plynoucím z globálních a technologických změn.

V každé z těchto diagnóz je kus pravdy, ovšem obě v něčem populismu křivdí. Vykládat populistický resentment jako něco nenávisného nebo pomýleného totiž zprošťuje elity zodpovědnosti za vytváření podmínek, které nahlodaly úctu k práci a v mnohých vyvolaly pocit bezmoci a ztráty respektu. Zhoršující se ekonomické a kulturní postavení lidí v dělnických profesích v posledních desetiletích není důsledkem neúprosných sil; je to důsledek způsobu vlády mainstreamových politických stran a elit.

Tyto elity jsou teď - a právem - znepokojeny hrozbami vůči demokratickým normám, ať už je představuje Trump nebo další, populisty podporovaní autokrati. Zároveň však popírají svou roli v podněcování onoho roztrpčení, jež tuto populistickou reakci vyvolalo. Nevidí, že dramatické zvraty, jichž jsme dnes svědky, jsou jen politickou odpovědí na politické selhání historických rozměrů.

TECHNOKRACIE A TRŽNĚ ORIENTOVANÁ GLOBALIZACE

Podstatou tohoto selhání je to, jak v posledních čtyřiceti letech hlavní politické strany přistupovaly k projektu globalizace a k jeho realizaci. Dva aspekty tohoto projektu daly vzniknout podmínkám, které posléze přivily populistickou odezvu. Jeden spočívá v technokratickém způsobu vnímání obecného dobra, druhý v meritokratickém způsobu definování vítězů a poražených.

Technokratický koncept politiky je svázaný s vírou v trh – ne nutně s neomezeným, liberálním kapitalismem, ale s obecnějším přesvědčením, že tržní mechanismy jsou primární nástroje k dosažení veřejného dobra. Tento způsob uvažování o politice je technokratický v tom smyslu, že ochuzuje veřejný diskurz o důležité morální aspekty a k ideologicky sporným otázkám přistupuje, jako by šlo o záležitosti ekonomické efektivity, tedy o hájemství odborníků.

Není těžké pochopit, jakým způsobem připravila technokratická víra v trhy půdu pro populistickou nespokojenost. Tato verze globalizace se zaměřením na trh s sebou přinesla vzrůstající nerovnost a zároveň devalvovala národní identitu a loajalitu. Zboží a kapitál volně proudily přes státní hranice a ti, kteří stáli rozkročení nad globální ekonomikou, nadhodnocovali kosmopolitní identity coby progresivní, osvědčenou alternativu k úzkoprsým a provinčním způsobům, jako jsou protekcionismus, tribalismus a konflikt. Tvrdili, že skutečné politické protipóly už netvoří levice a pravice, ale otevřenost oproti uzavřenosti. Jinými slovy, kritici outsourcingu, dohod o volném obchodu a neomezeného toku kapitálu byli charakterizováni jako ti, kdo uvažují omezeně, namísto otevřeně a kdo dávají „kmenovosti“ přednost před globálností.¹⁷

17 Názorným příkladem tohoto přístupu je titulní článek v časopise *The Economist*, viz Drawbridges Up: The New Divide in Rich Countries Is Not Between Left and Right but Between Open and Closed, *The Economist*, 30. července 2016, economist.com. Propracovanější názor viz Bagehot: Some Thoughts on the Open v Closed Divide, *The Economist*, 16. března 2018, economist.com.

Na druhé straně technokratický přístup k vládnutí řešil mnoho veřejných otázek tak, jako by šlo o záležitosti ryze technického, odborného rázu mimo dosah běžného občana. To zúžilo prostor pro demokratickou debatu, ztížilo podmínky veřejného diskurzu a generovalo rostoucí pocit bezmoci.

Mainstreamové levicové a pravicové strany přijaly za svou tuto technokratickou koncepci globalizace vstřícné k trhu. Největší dopad, jak se ukázalo, však mělo přijetí tohoto tržního přístupu a hodnot stranami středolevými – a to jak pro samotný globalizační projekt, tak pro populistickou odezvu, která následovala. V době Trumpova zvolení se z Demokratické strany stala strana technokratického liberalismu, jež více konvenovala odborně kvalifikovaným voličům než těm z dělnických profesí a střední třídy, kteří dříve tvořili její voličskou základnu. To samé platí o Labouristické straně v Británii v době brexitu a o sociálnědemokratických stranách v Evropě.

Tato transformace má své kořeny v 80. letech 20. století.¹⁸ Ronald Reagan a Margaret Thatcherová tvrdili, že problém je vláda, zatímco trh je řešení. Když z politické scény odešli, tak středolevicoví politici, kteří je nahradili (Bill Clinton v USA, Tony Blair v Británii, Gerhard Schröder v Německu), tuto víru v trh zmírnili, ovšem též upevnili. Obrousili sice ostré hrany neomezeného obchodu, nicméně nezpochybnili hlavní premisu éry Reagana a Thatcherové, totiž že mechanismy trhu jsou primárními prostředky k dosažení obecného dobra. Ruku v ruce s touto vírou pak přijali onu tržně orientovanou verzi globalizace a přivítali rostoucí financionalizaci ekonomiky.

Clintonova administrativa se v 90. letech 20. století přiklonila k republikánům a společně prosazovali smlouvy o globálním obchodu a deregulaci finančního průmyslu. Přínosy těchto kroků pocítili většinou jen ti nahoře, přičemž demokraté proti prohlubující se nerovnosti a rostoucí moci peněz v politice udělali jen málo. Odchýlili se od své tradiční mise,

18 V tomto a dalších odstavcích této kapitoly čerpám z následujících zdrojů: Michael Sandel: *Right-Wing Populism Is Rising as Progressive Politics Fails – Is It Too Late to Save Democracy?*, *New Statesman*, 21. května 2018; a dále: Michael J. Sandel: *Populism, Trump, and the Future of Democracy*, *openDemocracy.net*, 9. května 2018.

spočívající ve zmírňování kapitalismu a povolávání ekonomické moci k demokratické zodpovědnosti, čímž liberalismus ztratil svou schopnost inspirace.

Když se na politické scéně objevil Barack Obama, zdálo se, že tohle všechno se změní. V prezidentské kampani z roku 2008 nabízel vzrušující alternativu k manažerskému, technokratickému jazyku, který do té doby charakterizoval liberální veřejný diskurz. Ukázal, že progresivní politika dokáže hovořit jazykem, jenž má morální a duchovní cíle.

Nicméně morální energie a občanský idealismus, jež podněcoval coby kandidát, se s ním do prezidentského úřadu nepřenesly. Ujímal se vlády uprostřed finanční krize a jako ekonomické poradce jmenoval ty, kteří za Clintona propagovali finanční deregulaci. Na jejich popud zachránil banky za podmínek, které je zbavovaly odpovědnosti za krizi, jež svým chováním způsobily, zatímco těm, kteří ztratili domovy, nabídl pomoc jen minimální.

Obamův morální hlas slábl, a místo aby rozlícenou veřejnost v jejím vzteku vůči Wall Streetu podpořil, snažil se ji uklidnit. Přetrvávající hněv kvůli finanční injekci bankám vrhl na Obamův úřad stín a nakonec přilil oleje do ohně populistického resentimentu, který ovládl celé politické spektrum: nalevo hnutí Occupy a kandidatura Bernieho Sanderse, napravo hnutí Tea Party a zvolení Trumpa prezidentem.

Populistická revolta ve Spojených státech, Velké Británii a v Evropě je odezvou namířenou obecně proti elitám, nicméně jejími nejočividnějšími oběťmi se staly liberální a středo-levicové politické strany: Demokratická strana v USA, Labouristická v Británii, Sociálnědemokratická (SPD) v Německu (ve spolkových volbách v roce 2017 si sáhla na volební dno), Demokratická strana v Itálii (její podíl voličů se propadl pod 20 procent) a Socialistická strana ve Francii (její prezidentský kandidát získal pouhých 6 procent hlasů v prvním kole voleb v roce 2017).

Než budou tyto strany moci doufat v znovuzískání veřejné podpory, musí přehodnotit svůj tržně orientovaný, technokratický přístup k vládnutí. Zároveň je třeba, aby se znovu zamyslely nad něčím méně patrným, přesto stejně závažným: nad svými přístupy k úspěchu a neúspěchu, které doprovázejí prohlubující se nerovnost posledních desetiletí. Musejí si po-